

Kalkuta, Julia

Nazwy własne a przysłowia

Etnolingwistyka 23, 274-276

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

czył adresy bibliograficzne pozycji, które dotyczą wskazanych tematów. Opracowanie zakończył rankingiem wydawców anielskich periodyków i książek.

Anioł w literaturze i kulturze jest najobszerniejszą publikacją na polskim rynku wydawniczym, podejmującą w sposób systematyczny motywy angelologiczne, pokazującą ich obecność w religii, literaturze i sztuce. Jasny,

klarowny język sprawia, iż wydawnictwo może być adresowane nie tylko do naukowców czy studentów, ale wszystkich, którzy pasjonują się „tematami anielskimi”. Wyrazy uznania należą się redaktorom za wysoką jakość opracowania tego – jak się okazało – współcześnie popularnego i wdzięcznego tematu.

Ewelina Pitala

NAZWY WŁASNE A PRZYSŁOWIA

Tomasz Szutkowski, *Jednostki paremiologiczne z komponentem antroponimicznym we współczesnym języku polskim i rosyjskim*, Szczecin: Volumina.pl Daniel Krzanowski, 2010, 335 s.

Omawiana monografia Tomasza Szutkowskiego ma charakter dwojaki: z jednej strony książka jest podsumowaniem różnych teorii, dotyczących zarówno nazw własnych, jak i paremii. Z drugiej strony praca zawiera własne teorie autora, dotyczące funkcjonowania antroponimów w jednostkach paremiologicznych. Przy pisaniu tej monografii autor korzystał z obszernej bazy materiałowej. Głównymi źródłami materiału były *Posłowicy ruskogo naroda* V. I. Dała i *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich* pod red. J. Krzyżanowskiego. Obiektem badań w tej monografii są jednostki paremiologiczne z komponentem antoponimicznym, które są przez autora traktowane jako jeden z podtypów jednostek frazeologicznych.

W części pierwszej pt. *Teoretyczne podstawy badania* autor przedstawia teoretyczne podstawy badań empirycznych dotyczących nazwy własnej jako jednostki języka naturalnego. Przytoczone są najważniejsze teorie, dotyczące znaków językowych oraz problemu zakresu pojęć *nomen proprium* – *nomen appellativum*. Przegląd najważniejszych poglądów na status językowy nazwy własnej autor kończy wymienieniem cech, przysługujących onimom:

1) nazwy własne są pełnoprawnymi jednostkami języka; 2) należą do nominatywnych, a nie do komunikatywnych jednostek języka; 3) specyfika nazw własnych jest dostrzegana zarówno na poziomie języka, jak i na poziomie mowy; 4) specyfika nazwy własnej obejmuje jej stronę strukturalno-językową oraz funkcjonalną; 5) w planie strukturalno-językowym specyfika nazwy własnej uwidacznia się przede wszystkim na poziomie semantyki, na poziomie gramatyki i morfologii jest mniej widoczna; 6) funkcjonalne podejście do nazwy własnej pozwala na ustalenie jej charakterystycznych funkcji językowych i społeczno-kulturowych.

Dalej autor przechodzi do rozpatrywania zagadnienia semantyki onimów, której specyfikę dostrzega przy porównaniu z semantyką apelatywów. Analiza konfrontatywna pokazuje, że onim posiada te same cechy znaczenia, co nazwa pospolita, ale te cechy tworzą inną hierarchię. Najważniejsze miejsce w tej hierarchii zajmuje tzw. treść onimiczna. Jest to charakterystyczny zasób informacji o oznaczanym obiekcie realnej rzeczywistości (sygnifikacie lub nominacie), który aktualizuje się w procesie komunikacji. Jak wskazuje autor, treść onimiczna w pewien sposób koresponduje ze znaczeniem leksykalnym onimu.

Fakultatywne konotatywne komponenty znaczenia *nomen proprium* określają i tworzą wtórną nominację onimiczną. W ten sposób nazwy własne uzyskują sens emotywno-obrazowej charakterystyki obiektu, włączając w swoją semantykę różne elementy oceniająco-pragmatyczne. Wykładnikiem tego procesu są odpowiednie środki morfologiczne, służące tworze-

niu form augmentatywno-deminutywnych. Takie formy są szczególnie istotne przy analizie jednostki paremiologicznych z komponentem onomastycznym.

Pierwszy rozdział kończy się przeglądem różnych teorii, dotyczących językowego statusu jednostki paremiologicznej. Autor podkreśla, że w swojej monografii posługiwał się nie literaturoznawczym, lecz lingwistycznym rozumieniem pojęcia „paremia”.

Jak wskazuje autor, badane jednostki paremiologiczne, zbudowane według modelu zdaniowego, są środkami wtórnej nominacji. Swój funkcja nominacyjno-charakterologiczna paremii jest realizowana w wyniku procesu wykształcenia się globalnego znaczenia, będącego uogólnionym odwołaniem do powtarzalnej i typowej sytuacji. Takie wtórne zastosowanie jednostek składniowych dopełnia nominatywny zasób języka środkami oceniająco-ekspresywnymi. Osobliwa cecha paremii polega również na tym, że zdanie jest ze swojej natury jednostką wypełniającą funkcję komunikatywną, a nie nominatywną. Jednak na wskutek procesu frazeologizacji znaczenia, zdanie-przysłowie uzyskuje nowe przeznaczenie w semantyczno-funkcjonalnym aspekcie języka.

Zgodnie z koncepcją autora centrum zasobu paremiologicznego stanowi przysłowie, które jest określane jako jednostka funkcjonująca w charakterze znaku sytuacyjnego w formie utartego i odtwarzanego w gotowej postaci zdania. Semantyczną cechą przysłów jest ich dwustopniowe znaczenie: dosłowne i przenośne, powstałe na podstawie typowej i powtarzalnej sytuacji. Najważniejszy cel komunikatywny tych jednostek stanowi wtórna, obrazowa i motywowana pragmatycznie nominacja owych powtarzalnych zjawisk oraz sytuacji.

W kolejnej części swojej pracy autor poświęca uwagę problemom językowego statusu jednostki idiomatycznej i paremiologicznej oraz nazwy własnej. Po rozpatrzeniu kilku teorii różnych badaczy języka autor wnioskuje, że komponent jednostki paremiologicznej ma następujące cechy: 1) genetycznie jest to wyraz; 2) komponenty realnie uczestniczą w tworzeniu znaczenia związku frazeologicz-

nego lub paremii, nawet jeśli z synchronicznego punktu widzenia jest to nieczytelne; 3) we frazeologizmach i paremiach można wskazać głównie z formalnego punktu widzenia komponent; 4) w niektórych jednostkach zachowało się pierwotne nacechowanie stylistyczne komponentów-wyrazów; 5) dopuszcza się wymiennosc komponentów; 6) niektóre komponenty zachowują swoje cechy etnokułturowe; 7) w jednostkach paremiologicznych wyrazy-komponenty pełnią określoną funkcję składniową, realnie biorą udział w tworzeniu treści literalnej, która buduje znaczenie wtórne.

Dalej autor wskazuje, że w semantyce nazwy własnej jako komponentu jednostki paremiologicznej mogą zachodzić zmiany: albo 1) jej treść onimiczna oraz znaczenie leksykalne jest całkowicie nieczytelne na poziomie paremii; albo 2) jej treść onimiczna jest czytelna na poziomie paremii przy zanikaniu znaczenia leksykalnego; albo 3) jej treść onimiczna jest nieczytelna, ale znaczenie leksykalne pozostaje aktualne na poziomie semantyki jednostki paremiologicznej. Do badania tych zmian w semantyce nazw własnych jako komponentów jednostek paremiologicznych jest stosowana metoda substytucji, opracowana przez rosyjskiego językoznawcę S. G. Gavrina, która polega na tym, że w zdanie do podmiotu wprowadza się modyfikator „każdy” lub „jakikolwiek”, a do orzeczenia – modyfikator „zwykle”.

Oddzielnie autor rozpatruje tzw. przysłowia kalendarzowe, w których zachodzi substytucja na zasadzie metonimii: imię = data.

W zasobie paremiologicznym występują również przysłowia związane z konkretnym wydarzeniem w dziejach społeczności językowej, np. *Za króla Jana wiara nasza ratowana*. W podobnych jednostkach paremiologicznych najbardziej zachowało się pierwotne znaczenie, a więc i treść onimiczna nazw własnych.

Oddzielnie są omawiane jednostki paremiologiczne, w których antroponim pełni funkcję ściśle pragmatyczną. Jak wskazuje autor, opozycja forma oficjalna – forma nieoficjalna może motywować sens danej jednostki paremiologicznej (np. *Czego Jaś się nie nauczył, tego Jan nie będzie umiał*), formy deminutywne mogą organizować regularną strukturę

rytmiczną przysłowia (np. *Każda Agatka ma swojego gagatka*) lub być charakterystycznym wykładnikiem postrzegania realnej rzeczywistości przez lud wiejski (np. *Maciek zawsze będzie Maćkiem* – tu imię *Maciej* w formie nieoficjalnej oznaczało człowieka nieokrzęsanego, niewykształconego, niekiedy głupiego).

Druga część rozprawy kończy się charakterystyką kulturologiczną poszczególnych komponentów antroponimicznych. Najbardziej różnorodną grupę pod względem kulturowym tworzą imiona. Oprócz imion w skład jednostek paremiologicznych wchodzi nazwiska, przydomki, imiona odojcowskie (tzw. *otczestwa*) i przezwiska.

Trzecia część monografii jest poświęcona wieloaspektowej konfrontatywnej analizie jednostek paremiologicznych z komponentem antroponimicznym w języku rosyjskim i polskim.

W obu językach przewagę mają przysłowia właściwe oraz przysłowia kalendarzowe. Nieliczne są zwroty porównawcze i frazeologizmy.

Autor po rozpatrzeniu różnych semantyczno-strukturalnych klasyfikacji jednostek paremiologicznych (m.in. J. Milnera, G. L. Permjakova, A. Bogusławskiego, S. G. Gavrina) proponuje swoją typologię paremii na podstawie klasyfikacji S. G. Gavrina oraz tradycyjnej składniowej klasyfikacji wypowiedzeń, wyodrębniając 7 typów jednostek paremiologicznych z komponentem antroponimicznym.

Dalej w monografii jest przedstawiona analiza komponentów antroponimicznych, występujących w przysłowia obu języków, na podstawie której zostały sformułowane następujące wnioski: 1) wśród komponentów antroponimicznych przeważają imiona i nazwiska, o wiele rzadziej występują *otczestwa* (dotyczy tylko języka rosyjskiego), przydomki, przezwiska oraz derywaty odantroponimiczne; 2) pod względem formy przeważają antroponimy w formie wyjściowej (podstawowej/oficjalnej); 3) pod względem pochodzenia przeważają imiona bezpośrednio związane z re-

ligią i kulturą chrześcijańską; 4) analiza gendrologiczna ujawnia zjawisko typowe dla kultur słowiańskich – a mianowicie – przewagę imion męskich.

Autor stwierdza, że ogólnie jednostki paremiologiczne w języku polskim i rosyjskim tworzą jednolitą sferę zjawisk, co da się uzasadnić analogiami zarówno w strukturze danych języków, jak i podobnymi warunkami historyczno-społeczno-kulturowymi obu społeczności językowych.

Nie da się nie zauważyć takich zalet monografii Tomasza Szutkowskiego, jak systematyzacja wiedzy na temat paremiologii i onomastyki, szczegółowa analiza antroponimicznych komponentów występujących w jednostkach paremiologicznych i ciekawa propozycja semantyczno-strukturalnej klasyfikacji przysłów. Niektóre założenia Szutkowskiego budzą wątpliwości, m.in. pytania wywołuje włączenie jednostek paremiologicznych do zasobu frazeologicznego. We współczesnym językoznawstwie silniejsza jest raczej tendencja do postrzegania przysłów jako tekstu kliszowanego, co ma swoje potwierdzenie w wielu pracach, powstałych w lubelskim środowisku naukowym. Po drugie, zwracają na siebie uwagę pewne niekonsekwencje w pracy: w jednym miejscu Szutkowski pisze, że jednostki paremiologiczne są przez niego ujmowane jako typ jednostek frazeologicznych, podczas gdy w innym miejscu, analizując onimy występujące w jednostkach paremiologicznych, rozpatruje przysłowia i frazeologizmy oddzielnie, co nie zgadza się z tym, co zostało powiedziane wcześniej.

Mimo wymienionych zgrzytów pojęciowych, naszym zdaniem, monografia Tomasza Szutkowskiego zasługuje na pozytywną ocenę. Ciekawa i perspektywiczna wydaje się również propozycja stworzenia odrębnego słownika jednostek paremiologicznych z komponentem onomastycznym.

Julia Kalkuta